

## Situácia interných doktorandov na Slovensku

h.doc.PhDr. Rastislav Bednárík, CSc., IVPR, Bratislava

V rokoch 2004 – 2006 Inštitút pre výskum práce a rodiny (vtedy ešte pod názvom Stredisko pre štúdium práce a rodiny) v Bratislave riešil v spolupráci s Ekonomickou univerzitou a so Slovenskou technickou univerzitou výskumnú úlohu č. 2004 SP 22/06 K OE 01/000 00 01 „Analýza systému sociálneho zabezpečenia interných doktorandov vedy a výskumu do 35 rokov, analýzu dopadu, zhodnotenie súčasného stavu návrhy na zlepšenie systému“ zadanú Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky v rámci štátneho programu „Rozvoj osobnosti a talentu mladých zamestnancov a doktorandov výskumu a vývoja“. Zodpovedným riešiteľom bol h.doc. PhDr. Rastislav Bednárík, CSc., pracovník IVPR.

Zameranie úlohy reflektovalo potrebu udržať a skvalitniť vedu a techniku na Slovensku aj prostredníctvom rozvoja ľudských zdrojov, najmä mladých vedcov, pri príprave ktorých zohráva doktorandské štúdium významnú úlohu. Aktuálne išlo v roku 2004 o cca 3 tis. interných doktorandov a cca 7 tis. externých doktorandov (odvtedy tieto počty vzrástli - najmä čo sa týka interných doktorandov – v šk. roku 2006/07 študovalo v internej forme doktorandúry 3534 občanov). Títo občania pracujú a vzdelávajú sa vo veľmi rozličnom a priestorovo diverzifikovanom prostredí cca 30 univerzít a desiatok pracovísk SAV. Štúdium sa uskutočňuje na technických, všeobecných, ekonomických, poľnohospodárskych i umeleckých univerzitách, a najmä v internom doktorandskom štúdiu je pomerne rovnovážne rodové zastúpenie žien (48 %) a mužov (52 %).

Mladí doktorandi sú v takej fáze svojho životného cyklu, kedy sa ešte len pripravujú na plnohodnotný profesionálny život, avšak súčasne si už pripravujú a zakladajú rodiny a budujú vlastnú domácnosť. Nastáva u nich neraz pomerne zložitý rolový konflikt sprevádzaný nedostatkom príjmov, kedy môže pomôcť cieľená štátna politika podporovania doktorandúry. Celkový trend je taký, že vláda sa snaží zlepšiť mzdové a daňové náležitosti i parametre sociálnej ochrany aj vo vzťahu k doktorandom, aby títo boli stimulovaní k štúdiu a úspešnému ukončeniu doktorandského štúdia. Ukazuje sa však, že doterajší systém podpory nestačí, lebo požiadavky na počty vedcov sú v blízkej perspektíve aj na Slovensku rádovo vyššie, než je tomu v súčasnosti. Ak má Slovensko zmysluplne a konkurencieschopne pôsobiť v Európskej únii, malo by mať záujem na skvalitnení a rozšírení prípravy a na podpore štúdia doktorandúry.

Zadanie výskumnej úlohy tak predpokladalo vykonať analýzu súčasného stavu systému sociálneho zabezpečenia u špecifikovanej skupiny občanov – interných doktorandov výskumu a vývoja do 35 rokov – u nás i v zahraničí, analýzu dopadu, zhodnotiť súčasný stav a pripraviť návrhy na zlepšenie systému a návrhy na implementáciu pre potreby vlády SR. Riešenie úlohy sa tak sústredilo na problematiku sociálneho zabezpečenia, úpravou ktorého sa predpokladalo zlepšiť sociálnu (v tom aj finančnú) situáciu interných doktorandov. Zároveň však boli reflektované aj súvisiace problémy, ktorými sú celkové podmienky života a práce doktorandov a ich rodín, úlohy a možnosti pracovísk doktorandov a v neposlednom rade aj možnosti zdrojov financovania sociálneho a ďalšieho zabezpečenia interných doktorandov.

Úloha pozostávala z čiastkových prác, v rámci ktorých sa:

- a) identifikoval aktuálny právny a reálny stav sociálneho zabezpečenia a podmienok doktorandského štúdia na Slovensku a v krajinách Európskej únie (k tomu sa využili podklady z Európskej komisie a boli vykonané samostatné prieskumy na univerzitách),
- b) bola zisťovaná sociálno-ekonomická situácia interných doktorandov (prostredníctvom empirického prieskumu 360 interných doktorandov a porovnávacej vzorky 100 externých

doktorandov a 100 študentov záverečných ročníkov magisterského štúdia na univerzitách v SR),

c) bola posúdená činnosť aktérov – vzdelávacích inštitúcií a zamestnávateľov absolventov doktorandského štúdia (na základe výsledkov prieskumu na slovenských univerzitách, pracoviskách SAV a u „veľkých“ zamestnávateľov) – týkajúca sa aktuálnych a plánovaných aktivít školy a pracoviska SAV vo vzťahu k získavaniu, štúdiu a budúcemu uplatneniu doktorandov a týkajúca sa potrieb zamestnávať ľudí s vedeckou kvalifikáciou spolu s identifikáciou nástrojov na získanie a zamestnanie doktorandov,

d) vypracovali sa analytické štúdie: štúdia o možnostiach verejného i súkromného sektoru podporiť a stimulovať štúdiom a životné podmienky doktorandov; a štúdia o sociálnom zabezpečení doktorandov a študentov so zdravotným postihnutím s aspiráciami v oblasti vedeckej kariéry (legislatívny rámec a výskumná analýza),

e) bol zorganizovaný seminár o aktuálnom stave a možnostiach zlepšenia sociálneho zabezpečenia mladých pracovníkov vedy a výskumu,

f) bola vypracovaná komparatívna analýza aktuálnej sociálnej situácie a sociálneho zabezpečenia interných doktorandov a napokon

g) boli vypracované návrhy na zlepšenie systému sociálneho zabezpečenia.

Z konkrétnych výstupov uvádzame nasledovné :

**„Prehľad systémov doktorandského štúdia vo vybratých európskych štátoch“** – štúdia, ktorú pripravili pracovníci spoluriešiteľskej organizácie Národohospodárskej fakulty Ekonomickej univerzity. Pozornosť sa venovala prehľadu systémov vyššieho vzdelávania vo vybratých európskych krajinách: Belgicku, Francúzsku, Grécku, Nemecku, Portugalsku, Rakúsku, Španielsku, Taliansku, Veľkej Británii, Dánsku, Fínsku, Nórsku, Švédsku, Českej republike, Estónsku, Maďarsku, Poľsku a Slovensku. Konkrétne boli popísané základné princípy vyššieho vzdelávania v uvedených krajinách, spôsob odborného, príp. technického zabezpečenia doktorandského štúdia na univerzitách prípadne iných školiacich pracoviskách, informovalo sa o systéme financovania doktorandov a ďalších dôležitých otázkach, špecifických pre jednotlivé krajiny. Autori konštatovali, že informácie o systémoch doktorandského štúdia sa získavajú dosť obtiažne a sú veľmi rôznorodé a tým ťažko porovnateľné. Táto skutočnosť je daná predovšetkým:

- **rôznym definovaním študentov doktorandského štúdia a ich statusu:** zatiaľ čo v niektorých krajinách sú chápaní ako študenti a tomu sú prispôsobené aj schémy finančnej a sociálnej podpory a zabezpečenia, v iných krajinách sú považovaní za riadnych zamestnancov príslušných pracovísk a nevzťahujú sa na nich podmienky, ktoré platia pre ostatných študentov vyšších vzdelávacích inštitúcií,
- **rôznorodosťou doktorandských a postgraduálnych programov v jednotlivých krajinách a požiadavkami na doktorandov:** napríklad v niektorých krajinách sú programy zamerané na jednu špecializovanú oblasť, inde sú medziodborové, niekde majú doktorandi aj pedagogické povinnosti v stanovenom rozsahu, zatiaľ čo inde je ich hlavnou činnosťou vlastné vzdelávanie a výskum,
- **nejasnými štandardmi finančnej pomoci pre študentov:** niekde je možné a inde nie kombinovať rozličné finančné zdroje – študijné granty, pôžičky, štipendia, príjem zo zamestnania a pod.
- **rôznym štandardom sociálnych služieb a sociálneho zabezpečenia,** ktorý vyplýva z vyššie uvedených skutočností, najmä zo statusu doktorandských študentov v systéme vyššieho vzdelávania.

**„Sociálna ochrana v krajinách Európskej únie“** – štúdia, kde sa pozornosť sústredila na prehľad systémov sociálnej ochrany v „starších“ i „novších“ krajinách Európskej únie so zameraním na mladých doktorandov. Osobitne boli analyzované spôsoby podpory rodiny v týchto krajinách ako jeden z najdôležitejších nástrojov a spôsobov pomoci mladým

doktorandom, ktorí majú alebo si zakladajú rodinu, respektíve zvažujú potenciálne riziko konfliktu pracovnej a rodičovskej roly. Prehľad ukazuje, že úroveň sociálnej ochrany je na Slovensku nižšia ako v „starších“ krajinách EÚ, avšak porovnateľná s „novými“ krajinami Európskej únie.

**„Podmienky štúdia, práce a sociálne zabezpečenie mladých doktorandov“** – štúdia, kde boli prezentované výsledky prieskumov o podmienkach postavenia, zabezpečenia, získavania a uplatnenia doktorandov najmä na Slovensku. Pozornosť sa venovala:

- **a) podmienkam, postaveniu a sociálnemu zabezpečeniu doktorandov na školiacich pracoviskách.** Práca obsahovala zhodnotenie výsledkov prieskumov vykonaných ako na slovenských univerzitách a pracoviskách SAV, tak na vybraných univerzitách v zahraničí, ktoré boli zamerané na podmienky postavenia a zabezpečenia mladých doktorandov. Pri získavaní relevantných údajov sa použila metodika dotazníkového zisťovania. Boli oslovené všetky univerzity na Slovensku a do zahraničia boli zaslané dotazníky v angličtine (prípadne v slovenčine – do Čiech) na vybraných 80 univerzitách v rámci Európskej únie. V rámci SAV bolo požiadanych o vyplnenie dotazníkov 15 pracovísk. Návratnosť vyplnených dotazníkov bola rozličná – informácie o situácii na univerzitách či fakultách sme dostali za 17 slovenských univerzít, zo zahraničia za 6 univerzít a zo SAV za 12 pracovísk.

Z výsledkov:

Na sledovaných školiacich pracoviskách na Slovensku študuje cca 3 tis. interných doktorandov, z ktorých vyše polovicu tvoria ženy a cca 10 % je vydatých či ženatých (z týchto cca 1/3 má vlastné mladé deti) a cca 7 tis. externých doktorandov, u ktorých zasa prevažujú muži (cca 2/3), sú starší, vo väčšom podiele ženatí či vydaté – cca 15 %, z ktorých až 70 % má vlastné malé deti. Aj v Čechách je pomer medzi internými a externými doktorandmi zhruba rovnaký ako na Slovensku. Na Slovenských univerzitách študuje doktorandúru len málo zahraničných študentov.

Zdroje na financovanie doktorandského štúdia pochádzajú hlavne a skoro výlučne zo štátneho rozpočtu. Malý podiel (1 – 10 % zdrojov pochádza z výskumných grantov, prakticky tiež financovaných zo štátnych prostriedkov či už SR alebo EÚ), len málo prostriedkov ide zo spolupráce s podnikateľskými subjektami. Ani univerzity v Čechách nemajú vysoké mimorozpočtové zdroje na štúdium doktorandov. Aktivity doktorandov nie sú okrem základného štipendia a príležitostných odmien (do výšky 5 % štipendia) ohodnocované ešte navyše. Doktorand si môže privyrábať, ak študuje na univerzite, časť pracovísk SAV neumožňuje svojim doktorandom si privyrábať. V zahraničí – v Čechách a v Poľsku si cca 10 % interných doktorandov privyrába, aby mali na živobytie.

Úspešnosť doktorandského štúdia je rozličná na rozličných školiacich pracoviskách, na technických univerzitách cca 20 – 60 %, na všeobecných univerzitách cca 20 – 50 %, ale aj viac, na ekonomických univerzitách cca 55 %, na umeleckých vysokých školách 30 – 50 %, na pracoviskách SAV je úspešnosť vyše 60 %. České univerzity uvádzali úspešnosť ukončenia doktorandského štúdia na úrovni 60 %. Príčinami neukončovania doktorandského štúdia bývajú často finančné problémy doktoranda, nízky príjem (55 %), stanovená lehota na ukončenie, ktorú považujú za krátku (cca 15 %) a časť študentov má nezhody so školiteľom (13 %).

Čo sa týka pomoci v oblasti sociálnych vecí, tu univerzity zabezpečujú pre doktorandov stravu (z teplej prevažne len obedy), ubytovanie (väčšinou na internátoch, ubytovanie rodín už je problematické). Väčšina univerzít síce má vlastné športové objekty a časť aj rekreačné, tieto sú však využívané doktorandmi len málo. Väčšina univerzít má priamo vo svojich objektoch zdravotné zariadenie, avšak nezabezpečuje starostlivosť o malé deti (pre rodiny doktorandov). Príspevky na sociálne zabezpečenie poskytujú školiace pracoviská v zmysle zákona – na stravu a ubytovanie, v niektorých prípadoch aj na rekreácie, prípadne z rozpočtov odborových organizácií, ak je doktorand členom odborov.

- **b) aktivitám školiacich pracovísk vo vzťahu k získavaniu, štúdiu a budúcemu uplatneniu interných doktorandov.** V práci sa vyhodnotili výsledky prieskumov vykonaných na slovenských i zahraničných univerzitách a na pracoviskách SAV dotazníkovou technikou. Z výsledkov:

Vo vzťahu k získavaniu mladých ľudí na doktorandské štúdium, niektoré pracoviská nepripravujú žiadne opatrenia pre veľký záujem samotných študentov (VŠVU, Astronomický ústav, Fyzikálny ústav, Farmakologický ústav, zahraničné univerzity), inde, na technických univerzitách, ale aj na ďalších, existuje systematická práca s vynikajúcimi študentmi. Fakulty sa snažia udržať doktorandov na štúdiu najmä tým, že im vytvárajú perspektívu ďalšieho pôsobenia na vysokej škole. Ponúkajú im taktiež zahraničné stáže. Finančné stimuly, prípadne ponuky bytov, sa uplatňujú len sporadicky.

Čo sa týka spolupráce školiaceho pracoviska s hospodárskou praxou, počas štúdia je to najmä pri technických odboroch, ekonomických i umeleckých, slabšie je to u všeobecných univerzít. Školiace pracoviská majú kontakty na prax aj v súvislosti so zamestnávaním absolventov doktorandského štúdia, väčšinou to však záleží na osobných kontaktoch školiteľa. Slabá väzba na prax bola v tomto smere zaregistrovaná v prípade pracovísk SAV.

Podľa názorov školiacich pracovísk sa najčastejšie doktorandi uplatnia v školstve, menej často na výskumných pracoviskách, ešte menej v súkromnom sektore a najmenej v štátnej službe. Väčšina školiacich pracovísk však predpokladá nárast záujmu o doktorandské štúdium – najmä z dôvodu kariérneho rastu, zlepšenia si pozície na trhu práce a získania lukratívnejšieho zamestnania.

- **c) potrebám zamestnávateľov zamestnať ľudí s vedeckou kvalifikáciou, požiadavkám na prácu absolventov doktorandského štúdia a ponukám stimulačných nástrojov na získanie a zamestnanie doktorandov.** V práci sú prezentované výsledky prieskumu vykonaného v období august – september 2005 na vzorke 42 veľkých podnikov a organizácií na Slovensku.

Z výsledkov:

V našom súbore sa nachádzalo 68 % podnikov z oblasti priemyselnej výroby a energetiky, ďalej 8 % z oblasti výskumu a vývoja a zastúpené boli aj obchodné služby, doprava, peňažníctvo či stavebníctvo. Vysoký podiel vysokoškolsky vzdelaných zamestnancov majú organizácie v oblasti kultúry, atómovej energetiky, výskumu a vývoja, v peňažníctve; nízky podiel vysokoškolsky vzdelaných zamestnancov je zasa v priemyselných podnikoch. Asi 2/3 oslovených podnikov zamestnávala pracovníkov s 3. stupňom VŠ vzdelania, prevažujú muži. Avšak mladých do 35 rokov veku s 3. stupňom vzdelania zamestnávala len 1/3 oslovených podnikov. V sledovaných podnikoch síce majú pracovné pozície vyžadujúce si VŠ vzdelanie, avšak len v 17 % majú pracovné pozície vyžadujúce si 3. stupeň VŠ štúdia.

Osoby s 3. stupňom VŠ vzdelania sa najčastejšie uplatňujú na technickom (28 %) a na výskumno-vývojovom (26 %) úseku. Len menší počet pracovísk uvádza uplatnenie na ekonomickom (7 %) či na výrobnom (10 %) úseku. Zárobky mladých pracovníkov s 3. stupňom vzdelania sú nižšie v štátnej správe v kultúre (12 tis. – 13 tis. Sk za mesiac), vyššie v priemyselných podnikoch (17 tis. – 24 tis. Sk mesačne). Vyššie zárobky pracovníkov s VŠ vzdelaním sú v AEJB (26 tis. Sk mesačne), v ŽSR (38 tis. Sk mesačne), v Slovnafte (43 tis. Sk mesačne). Pritom mladí zamestnanci s 3. stupňom vzdelania vo väčšine podnikov nie sú nijak zvlášť zvýhodňovaní (len v 6 podnikoch z 31 odpovedajúcich – teda len v menej ako 20 % podnikov, kde by to bolo možné). Podpora takýchto mladých pracovníkov s 3. stupňom VŠ kvalifikácie je orientovaná na ich odborný rast (36 %), na umožnenie využívať flexibilný pracovný čas (24 %), na financovanie pracovných a študijných ciest (26 %), na zabezpečenie výhodných platových podmienok (26 %) a na zabezpečenie moderného inovačno-technického vybavenia pracoviska. Len malá časť pracovísk (7 – 12 %) ako podporu osobám s 3. stupňom vzdelania uviedla poskytovanie nadštandardnej zdravotnej starostlivosti, pomoc pri riešení bývania či pomoc pri zabezpečení pôžičiek s nízkym úročením.

Podniky nemajú osobitný systém na získavanie nových mladých zamestnancov na pracovné pozície vyžadujúce si 3. stupeň VŠ vzdelania. Najviac je to spôsobené tým, že im takéto miesta v systematizácii chýbajú. Časť podnikov (28 %) spolupracuje v tomto smere s univerzitami.

Podniky boli kritické voči univerzitám najmä v oblasti prípravy a orientácie absolventov doktorandského štúdia pre potreby podniku – len 50 % opýtaných konštatovalo, že školská príprava spĺňa ich predstavy o dobrej príprave. Podľa podnikov by školiace pracoviská mali viac uplatňovať pri príprave doktorandov prepojenosť na prax.

**„Možnosti podpory doktorandského štúdia z verejných zdrojov“** – štúdia vypracovaná doc. Ing. E. Neubauerovou PhD.). Závěry:

Podpora dennej formy doktorandského štúdia je predmetom záujmu nie len zodpovedných decíznych orgánov, ale aj časti verejnosti, ktorej sa tento problém týka. Na základe predloženej analýzy sa dospelo k tomu, že:

1. situáciu niekedy komplikuje nejednoznačnosť súčasného právneho statusu doktoranda, nakoľko prioritne študentom, ale aj pedagogickým zamestnancom či vedeckovýskumným pracovníkom;
2. vstupom desiatich nových členov (vrátane Slovenska) do Európskej únie sa výrazne rozširuje európsky vedecko-výskumný priestor a v nadväznosti na to sa zaujímavými pre doktoranda stávajú priame peňažné príjmy (ak sa zapojí do príslušného vedecko-výskumného projektu), alebo rôzne formy nepriamej podpory, ako napríklad medzinárodné mobility ;
3. či už budeme chápať doktoranda ako študenta, alebo ako mladého pedagóga resp. výskumníka, najvýznamnejším nástrojom na podporu jeho štúdia je štipendium ako priama finančná podpora zo strany štátu na financovanie základných existenčných potrieb doktoranda, ale aj nákladov spojených so samotným štúdiom; aj napriek tomu, že sa komplikuje systém určenia výšky štipendia (dostáva sa do pozície platu a v tomto zmysle sa ho dotýkajú ako odvody, tak aj daňové zaťaženie), môžeme vidieť pohyb tejto formy podpory smerom nahor, čo možno označiť za pozitívny jav;
4. pri riešení zvýšených nákladov súvisiacich so štúdiom resp. s perspektívou vykonávať učiteľské povolanie cestou fondového hospodárenia, sa zo strany štátu „pozabudlo“ na kategóriu **doktorand**; jednou z možností zlepšenia finančného zabezpečenia potrieb doktoranda sa preto javí nástroj na podporu doktorandského štúdia, ktorý by mal charakter pôžičkového fondu;
5. vzhľadom na uplatnenie doktoranda na trhu práce by v budúcnosti bolo vhodné legislatívne podchytiť možnosti podpory doktorandského štúdia zo strany územnosprávnych celkov, pričom tieto by mohli mať podobu napríklad odborných stáží na úrovni orgánov samosprávy, resp. v organizačnej štruktúre miestnych a regionálnych podnikov, ako aj zariadení, ktoré patria pod správu územných samosprávnych jednotiek (v nadväznosti na odborné zameranie doktoranda).

**„Možnosti zapojenia súkromných zdrojov pri financovaní doktorandského štúdia“** – štúdia vypracovaná Prof. Ing. B. Chovancovou, PhD.), v 3 častiach – situácia na Slovensku, situácia v ďalších krajinách V4 a situácia vo vybraných krajinách EU (porovnateľných rozlohou so SR – v Írsku, Rakúsku a Fínsku). Závěry:

**- SR:**

Formovanie nového typu ekonomiky, nevyhnutné reštrukturalizačné procesy na Slovensku sa nezaobídu bez zvýšeného prílevu finančných zdrojov do vzdelávacieho systému nielen na nižších úrovniach, ale i na najvyššej úrovni, akou je doktorandské štúdium. Úroveň ekonomík sa dnes už neposudzuje len kvantitatívnymi parametrami, ale i kvalitou, ktorá je súčasťou nových inovačných procesov a ktorá sa nezaobíde bez vedy a výskumu.

Je potrebné zmeniť prístup a názor na financovanie oblasti vzdelávania a vedeckého výskumu ako na zostatkovú veličinu aj zo strany štátu a na základe určenia priorít zmeniť i štruktúru vo financovaní príslušných odborov. Na druhej strane by malo byť prioritným

záujmov i súkromnej sféry zapojiť sa do financovania tohto procesu a nielen pasívne čakať, aké opatrenia budú prijaté na štátnej úrovni. V konečnom dôsledku sa tým podporí kvalita pracovnej sily, využije sa know-how, ktoré prináša oblasť vedy a výskumu, napokon aj súkromný sektor bude profitovať z tejto oblasti.

Pri analýze podpory vzdelávania mladých doktorandov a vedcov zo strany súkromného sektora bola snaha nájsť najväčšie, potenciálne najziskovejšie spoločnosti, ktoré by mohli participovať na tomto procese. Najvyššiu ziskovosť v posledných rokoch dosahuje finančný sektor – komerčné banky. Pri výbere týchto subjektov bola rozhodujúca ako veľkosť banky, tak aj tradície s niektorými produktami. Analýza vyústila do nasledujúcich záverov:

- a) Existuje rozdielny prístup pri podpore vzdelávania. Možno konštatovať, že najväčšiu pozornosť venuje tejto problematike Slovenská sporiteľňa, a.s.,
- b) Banky aj v tejto oblasti postupujú predovšetkým komerčným spôsobom, vzhľadom na to, že ide o cudzie zdroje, ktoré obhospodarujú svojim klientom, prejavuje sa u nich vysoká opatrnosť najmä pri rozdeľovaní nenávratných zdrojov (táto skúsenosť pramení aj s doterajších skúseností a potrebe reštrukturalizácie bánk v posledných rokoch).
- c) Z tohto aspektu by však bolo možné, aby komerčné banky pristúpili k takej forme podpory, ktorá by znamenala len symbolické úročenie produktov pre mladých vedcov, napr. za úrokovú sadzbu prima rate, resp. zväžiť možnosť úrokových bonusov, ktoré by reagovali na prácu doktoranda pri plnení úloh (napr. publikačná činnosť, realizácia skúšok a pod).
- d) Banky dnes participujú ako reklamní partneri na mnohých športových a kultúrnych podujatiach, čím zjavne vsádzajú na svoju značku a vonkajší imidž. Tieto podujatia sa spájajú často s masívnou reklamou, čo v prípade financovania vzdelávania nie je vidieť.
- e) Bolo by potrebné viac zainteresovať banky na nenávratnej podpore, resp. čiastočnej podpore, ktorá by mohla pre mladých doktorandov a vedcov plniť funkciu stimulačnú, napr. formou ocenení s verejnou podporou aj masmédií.

Analýza ďalších možností, najmä využitie zdrojov súkromných firiem – podnikov, ukazuje, že na Slovensku takúto podporu nikto neponúka. Napriek tomu, že existujú aj na Slovensku veľké i medzinárodné spoločnosti s obrovskými ziskami (Slovnaft, a.s., Volkswagen, US Steel) a potenciálnymi možnosťami pre podporu vzdelania, vedy a výskumu, nie sú zapojení do týchto procesov. Čiastočnú výnimku predstavujú len dve spoločnosti a to: Slovenský plynárenský priemysel, a.s. a finančná skupina Penta Group. Obidve spoločnosti sa však orientujú len na podporu:

- talentovaných VŠ študentov do 26 rokov,
- v prípade SPP ponúkajú štipendia, Penta záverečné ocenenie.

Bolo by vhodné, aby spoločnosti rozšírili svoju finančnú podporu i na mladých doktorandov. V SR v súčasnosti pôsobia ďalšie veľké spoločnosti, napr. Slovenské elektrárne, ST Telecom, operátory, finančné skupiny, fondy, ktorí majú značné zdroje a mohli by tiež participovať na týchto procesoch.

#### **- Krajiny V4:**

Pri komparácii jednotlivých krajín V4 a možností ich financovania doktorandského štúdia možno konštatovať, že tieto krajiny pristupujú k uvedenému problému takmer rovnako. Výsledky možno zhrnúť do niekoľkých záverov:

1. V najväčších komerčných bankách týchto krajín sa orientujú na mladých doktorandov len ako na potenciálnych klientov a poskytujú im len niektoré zvýhodnené produkty. Vzhľadom na to, že ide o najkvalifikovanejšie skupiny klientov, ktoré nemajú problémy napr. s elektronickým bankovníctvom, možno konštatovať, že banky si na tejto skupine testujú práve svoje najnovšie produkty. Z toho vyplýva, že by mohli práve pre túto skupinu poskytovať aj väčšie zľavy a výhody.

2. V oblasti úverov poskytujú najmä pôžičky pre doktorandské štúdium a zahraničné mobility. V mnohých prípadoch sú to však pôžičky, ktoré majú len malé výhody (úrokové) v porovnaní s inými formami úverov.
3. Zaujímavosťou je aj tá skutočnosť, že študentov a doktorandov ako špecifickú skupinu vedú len bývalé domáce banky, u ktorých sa zrejme prejavili ešte sociálne programy z minulosti (napr. Česká a Slovenská sporiteľňa, OTP), kým obrovské nadnárodné banky na území daných štátov neprejavujú záujem o nijakú podporu vzdelávania.
4. Sponzoringové aktivity komerčných bánk sa orientujú hlavne na športové, kultúrne aktivity a zdravie. Vzdelávanie je len okrajovou záležitosťou (všetky banky uvádzajú podporu olympijských hier, rôznych športových podujatí, koncertov, podpora handicapovaných ľudí a pod.). Ak banky aj uvádzajú spoluprácu s najvyššími inštitúciami vzdelávania, chýba v ich výročných správach, o akú výšku podpory ide a na aké účely sa zdroje využívajú.
5. V prípade podnikateľských zdrojov najmä veľkých firiem v krajinách V4 je situácia takmer totožná.

Možno konštatovať, že finančné toky v prospech doktorandského štúdia je možné získať:

- formou štipendií na základe výsledkov štúdia,
- podporné štipendia spojené s realizáciou rôznych projektov a riešenia úloh pre potreby praxe,
- rôzne formy stáží na konkrétnych pracoviskách v daných firmách,
- sponzoringové zdroje prostredníctvom firemných nadácií, ktorých súčasťou sú aj finančné odmeny pri vypracovaní doktorandskej práce.

Napriek vymenovaným rôznym aktivitám v tejto oblasti je potrebné upozorniť najmä na to, že v krajinách V4 (týka sa to i Slovenka) je nedostatočne ošetrovaná oblasť súkromnej podpory vzdelávacieho procesu vrátane doktorandského štúdia najmä v *daňových zákonoch*, ktoré by jednoznačne definovali možnosť podpory a formy, finančné toky, zdroje, z ktorých sa táto podpora môže realizovať.

#### **- Vyspelé ekonomiky (Írsko, Rakúsko, Fínsko):**

Krajiny ako Írsko, Rakúsko, Fínsko sú malé ekonomické celky, ktoré pri vstupe do EÚ nevykazovali výraznejšie výsledky, v prípade Írska možno hovoriť dokonca o zaostalosti za priemerom únie. Z tohto aspektu sú dobrým porovnateľným príkladom aj pre Slovensko. Keďže ekonomický rast krajiny je dnes vo veľkej miere závislý od vzdelanostnej úrovne a vedeckého výskumu, dominantné postavenie v tomto procese by malo mať aj financovanie mladých vedcov – doktorandov. Skúsenosti aj z týchto malých krajín nám dokazujú, že je nevyhnutné zvýšiť tlak aj na Slovensku, aby do tejto sféry prúdil vyšší objem prostriedkov ako doteraz. Pri financovaní doktorandského štúdia, ako dokazujú skúsenosti z týchto krajín, možno postupovať dvojakým spôsobom:

1. Financovanie rozvoja vedy a doktorandského štúdia hlavne zo štátnych zdrojov, to dokazujú príklady z Rakúska a Fínska. Tieto krajiny ale doteraz proklamujú budovanie sociálneho štátu, na druhej strane s výrazným daňovým zaťažením firiem i fyzických osôb. Súkromné spoločnosti v tomto procese zohrávajú len doplnkovú úlohu. Tento systém, vzhľadom na rozbehnuté reformy (vrátane daňovej reformy) na Slovensku bude zrejme ťažko prístupný. Aj keď vláda do budúcnosti proklamuje rast výdavkov na školstvo, vedu a výskum, bude veľmi ťažké zo súčasnej úrovne dobehnúť také krajiny, ako sú Fínsko a Rakúsko.
2. Pri súčasnej úrovni rozbehnutých reforiem sa ukazuje aj pre Slovensko ako vhodný príklad Írska cesta riešenia tohto problému. Ide hlavne o to, aby popri štátnych zdrojov sa do tohto procesu zapojili vo veľkej miere komerčné zdroje. Tieto zdroje by však mali mať striktné vymedzený charakter. Teda nie bezúčelové rozdávanie prostriedkov zo strany komerčného sektora, ale viazané na riešenie vedecko-výskumných úloh základného i aplikovaného výskumu, či riešenia úloh pre potreby praxe. Ako ukazuje príklad Írska, z týchto zdrojov je možné riešiť nielen poplatky za doktorandské štúdium, ale i sociálnu situáciu doktoranda.

Platí tu zásada, že čím je šikovnejší a talentovanejší vedec-doktorand, tým má možnosť získať hodnotnejšie granty a viac finančných prostriedkov. Tento systém by v konečnom dôsledku prispel i k efektívnejšiemu využitiu štátnych zdrojov, ktorými sa financuje doktorandské štúdium, pretože v súčasnosti úspešnosť ukončenia doktorandského štúdia je minimálna a väčšina z nich po využití štátnych zdrojov sa presúva pracovať do súkromnej sféry.

Súčasťou aktivít v rámci výskumnej úlohy bol **sociologický prieskum o „Živote a práci doktorandov v súvislosti so zabezpečením doktorandského štúdia“**. Ako technika zberu údajov bol použitý dotazník. Dotazník pripravili všetky 3 spolupracujúce organizácie, zber údajov vykonala Agentúra ASA v priebehu mesiaca október – november 2005. Počet respondentov bol: 360 interných doktorandov, 104 študentov a ako kontrolná skupina bolo interviewovaných 98 externých doktorandov. Z interných doktorandov študovalo 43 % na univerzitách všeobecného zamerania, 42 % na technických univerzitách, 3 % na ekonomických univerzitách a 11 % na pracoviskách SAV. Medzi internými doktorandmi bolo 57 % mužov, len 13 % ženatých či vydatých, 17 % s trvalým bydliskom v Bratislave, 32 % s trvalým bydliskom na západe SR, 25 % s trvalým bydliskom na strednom Slovensku a 26 % s trvalým bydliskom na Východe SR.

Interní doktorandi ako prekážky ukončovania doktorandského štúdia uviedli nedostatočnú vybavenosť pracoviska technickými prostriedkami (61 bodov na 100 bodovej škále, kde 100 b znamená „veľmi závažný problém“, 0 bodov „vôbec žiadny problém“), ďalej nízky príjem doktoranda (60 bodov), zlú bytovú situáciu (56 bodov) a problémy so získaním grantov na výskumné projekty (54 bodov); naopak, nie tak veľký problém vidia v náročnosti požadovanej práce (len 33 bodov), v spoločenskom uznaní vedeckých pracovníkov (34 bodov) či v uplatnení sa po skončení doktorandského štúdia (42 bodov).

Čo sa týka sociálnej situácie a podporovania interných doktorandov, tu bolo položených viacero otázok. Ukázalo sa, že interní doktorandi bývajú veľmi rôznorodo, keď cca 31 % z nich býva u rodičov, ďalších 31 % na internátoch, 12 % na ubytovni a 24 % v bytoch (z toho 15 % v prenajatých bytoch a 9 % už vo vlastných bytoch). Naproti tomu externí doktorandi len v 20,4 % prípadov bývajú u rodičov, 4 % na internátoch, 5 % na ubytovni a až 62 % v bytoch (z toho 44,9 % vo vlastných a 17,3 % v prenajatých). 25 % interných doktorandov žije samo, bez detí, 10,7 % interných doktorandov žije s partnerom bez detí, 8,2 % žije s manželským partnerom bez detí a 3,8 % s manželským partnerom s deťmi, ďalších 15 % interných doktorandov žije bez detí s priateľmi. U externých doktorandov 29,2 % žije s manželským partnerom s deťmi a 2,1 % s deťmi, ale sami.

U prevažnej väčšiny doktorandov je aktuálna otázka založenia si vlastnej rodiny – u interných doktorandov 55,1 % buď už má rodinu, alebo ju v blízkej budúcnosti plánuje založiť (ešte vo väčšom podiele na univerzitách všeobecného zamerania a na ekonomických univerzitách), u externých doktorandov vo vyše 80 % prípadov buď už majú vlastnú rodinu, alebo si ju v blízkej budúcnosti plánujú založiť. Interní doktorandi vykazujú podporu zo strany svojich rodičov – finančne ich rodičia podporujú v 23,8 % prípadov (26,5 % u externých doktorandov), materiálne ich rodičia podporujú v 35,5 % prípadov (34,7 % u externých doktorandov) a v 2,8 % sa ich rodičia starajú o deti (26,5 % u externých doktorandov). Interní doktorandi len v malej miere majú pôžičky (6,6 % ich spláca pôžičku na byt či dom a 2,5 % spláca pôžičku na zariadenie bytu), avšak viac ich plánuje požiadať o pôžičku – na byt či dom 31,9 % a na zariadenie 15,5 %.

Príjmy doktorandov sú nižšie než je priemerný príjem na Slovensku, vyššie príjmy majú externí než interní doktorandi. Preto časť doktorandov uvádza okrem prvého príjmu aj príjem z ďalšej práce: 35 % interných a 55 % externých doktorandov uvádza takéto ďalšie príjmy, pritom sú to príjmy z výskumu a prednáškovej činnosti (23 % u interných a 37 % u externých), z ďalšieho zamestnania v oblasti pôsobnosti (25 % u interných a 37 % u externých) a z ďalšieho zamestnania mimo oblasť pôsobnosti (51 % u interných a 25 % u externých).



Sociálne dávky interní doktorandi v podstate nepoberajú (3,6 % poberá prídavky na deti, 1,1 % rodičovský príspevok, 0,6 % nemocenskú dávku), u externých doktorandov je to vo vyššom počte prípadov (26,5 % poberá detské prídavky, 3,1 % rodičovský príspevok, 9,2 % nemocenskú, 3,1 % ošetrovné). Asi 25 % interných a 40 % externých doktorandov vypovedalo, že zamestnávateľ im poskytuje „príspevky“. Konkrétne účely u interných doktorandov boli nasledovné: u 22,6 % na stravu, u 9,2 % na nákup odbornej literatúry, u 8,4 % na jazykové kurzy, u 2,8 % na spoločenské, športové, kultúrne a rekreačné aktivity a u 2,8 % na zdravotnú starostlivosť. Vyšší podiel externých doktorandov uviedol, že zamestnávateľ im poskytuje príspevky na stravu (37,8 %), na nákup odbornej literatúry (13,3 %), na zdravotnú starostlivosť (9,2 %) a na spoločenské, športové, kultúrne a rekreačné aktivity (17,3 %).

Interní doktorandi podmienky štúdia hodnotia diferencovane, pozitívnejšie hodnotia možnosť využívania flexibilného pracovného času (73 bodov, keď 100 bodov znamená „veľmi dobré podmienky“ a 0 bodov zas „veľmi zlé podmienky“) i možnosť prerušenia pracovného času z rodinných dôvodov (58 bodov); avšak viac negatívne hodnotia možnosti bývania (len 22 bodov), rekreácií (24 bodov), možnosti liečebných pobytov (len 12 bodov), či možnosť umiestnenia dieťaťa v predškolskom zariadení (30 bodov). Hodnotenie externých doktorandov nie je odlišné od hodnotenia interných doktorandov.

Významným výstupom riešenia výskumnej úlohy boli „**Návrhy na zlepšenie systému sociálneho zabezpečenia interných doktorandov**“. Vyberáme nasledovné návrhy:

1. Pre oblasť sociálneho zabezpečenia autori výskumného projektu nepovažujú za opodstatnené prijímať nejaké preferenčné opatrenia špeciálne vo vzťahu k interným doktorandom, nakoľko by sa takýmto spôsobom mohli založiť zdroje možnej diskriminácie vo vzťahu k ostatným zamestnancom výskumu a vývoja, ktorí nie sú zapojení do doktorandského štúdia alebo ho už ukončili.
2. Pri určovaní výšky štipendia pre konkrétneho doktoranda treba postupovať diferencovanejšie ako doteraz, brať do úvahy nielen súčasné kritériá (počet rokov praxe, vykonanie dizertačnej skúšky), ale i ďalšie kritériá ako je napríklad hodnotenie plnenia študijných a výskumných povinností doktoranda, kvalita a rozsah pedagogických povinností a pod. Diferencovanejšia výška štipendií by mohla viesť i k väčšej úspešnosti doktorandského štúdia. Navrhujeme v období od nástupu na doktorandské štúdium až do vykonania dizertačnej skúšky dôslednejšie využívať inštitút osobného príplatku k štipendiu pre doktorandov, dosahujúcich kvalitné výsledky vo výskumnej a umeleckej činnosti, alebo v pedagogickej činnosti. Hoci predpis umožňuje zvýšiť štipendium o sumu rovnajúcu sa osobnému príplatku až do sumy 100 % platovej tarify najvyššieho platového stupňa triedy, do ktorej je doktorand zaradený, školiace pracoviská túto možnosť prakticky nevyužívajú, najmä vzhľadom na nedostatočný objem pridelovaných prostriedkov. V oblasti poskytovania štipendií doktorandom navrhujeme platné platové triedy 9. (výška štipendia do vykonania dizertačnej skúšky – 12 130 Sk) a 10. (štipendium po vykonaní dizertačnej skúšky – 14 790 Sk do 2 rokov praxe, 15 880 Sk do 4 rokov praxe) ponechať i naďalej a zväziť možnosť rozšíriť uvedené dve triedy o 11. triedu, do ktorej by boli zaradení vynikajúci študenti dosahujúci nadpriemerné výsledky vo výskumnej a pedagogickej oblasti.
3. Doporučujeme vypisovanie väčšieho počtu cielených grantov a projektov pre mladých výskumných pracovníkov, kde môžu získať dodatočné zdroje k štipendiu ako aj prostriedky na svoje technické vybavenie.
4. Z dôvodu stále rastúceho záujmu o internú formu doktorandského štúdia vystupuje do popredia otázka potreby vytvorenia lepších (širších) podmienok pre školiace pracoviská zo strany rezortného ministerstva, predovšetkým v oblasti zdrojov na financovanie interného doktorandského štúdia.

5. Riešitelia výskumnej úlohy sa prikláňajú k tomu, aby pri úvahách o spoplatnení vysokoškolského štúdia a v rámci toho i tretieho stupňa štúdia, sa školné na internom doktorandskom štúdiu neplatilo.

6. Možnosti podpory financovania štúdia z verejných a súkromných zdrojov:

- ❖ umožniť doktorandom čerpať pôžičky zo Študentského pôžičkového fondu alebo Fondu pre začínajúcich pedagógov, resp. vytvoriť nový Fond podpory doktorandského štúdia,
- ❖ nadviazať kontakty s orgánmi územnej samosprávy v nadväznosti na možnosti domácich odborných stáží,
- ❖ zaviesť efektívnejší systém financovania doktorandov viazaný na riešenie grantových úloh, čím sa zabráni doteraz zneužívaniu štátnych prostriedkov.
- ❖ grantové agentúry i súkromné spoločnosti by mali realizovať výzvy na granty pre začínajúcich vedcov a doktorandov (jedná sa o obdobu small projects v iných krajinách EÚ)
- ❖ legislatívne doriešiť oblasť súkromnej podpory vzdelávacieho procesu vrátane doktorandského štúdia najmä v daňových zákonoch, ktoré by jednoznačne definovali možnosť podpory a formy, finančné toky, zdroje z ktorých sa táto podpora môže realizovať,
- ❖ finančné prostriedky poskytnuté súkromnou sférou (najmä sponzoring) by mali byť viazané na konkrétny účel (napr. zahraničné študijné pobyty na univerzitách a vedecko-výskumných pracoviskách, konferenciách a pod.),
- ❖ zabezpečiť systém spätnej kontroly, na aké účely boli prostriedky použité, aby nevznikli pochybnosti zo strany sponzorujúceho subjektu,
- ❖ vzhľadom na vedecko-výskumné kapacity univerzitných a iných pracovísk, kde sa realizuje doktorandské štúdium, sa najefektívnejšou formou podpory tohto typu vzdelávania javí najmä riešenie rôznych projektov pre potreby praxe. Tok finančných prostriedkov je tak jednoznačne definovaný za realizáciu projektu a takáto forma spolupráce je obojstranne výhodná,
- ❖ v oblasti úverov komerčných bánk osobitne vyčleniť skupinu doktorandov a jednať o možnosti úrokových bonusov na základe dodržania plánu doktorandského štúdia, študijných výsledkov a pod. (Toto opatrenie je možné realizovať jedine na základe dohody Ministerstva školstva a jednotlivých komerčných bánk).